

RECENSIONER

Björn Horgby: *Dom där. Främlingsfientligheten och arbetarkulturen i Norrköping 1890–1960*. Carlsson Bokförlag, Stockholm 1996. 208 s., ill. English summary. ISBN 91-7203-091-7.

Efter flera böcker i ämnet är Björn Horgby en van ciceron i Norrköpings arbetarkvarter. Han rör sig lätt och ledigt bland fabriker och hyreskaserner och tycks kunna det mesta om hur man vaskar fram guldkorn ur gamla fackföreningsprotokoll. Den senaste boken (det blir väl säkert fler) visar på tydlig vilja att anknyta till dagens debatt om attityder till invandring och flyktingar. Sist i boken ges också några tankar om hur en historisk erfarenhet kan användas till att skingra oron för det främmande. Det har ofta klagats på arbetarkulturforskningen för att den har en så tydligt uppvärderande tendens. Genom att skriva om främlingsfientlighet visar Horgby på en svart sida hos en samhällsgrupp som annars brukar framstå i ett särskilt moraliskt skimmer, som kämpande ur underläge, som misskända i olika avseenden. Undersökningen förtjänar att uppmärksammas eftersom den bryter mot konventionerna för hur man ska beskriva arbetare.

Några månader efter andra världskrigets slut krävde Svenska Textilarbetsförbundets avdelning i Norrköping att alla balter skulle utvisas ur Sverige. Dessa hade börjat anlända något år tidigare som båtflyktingar i takt med att sovjetarmén ryckte fram. I motsats till dagens flyktingmottagning slussades balterna ut i arbetslivet direkt. De slapp överksamheten på förläggningar, men hamnade i stället i en påtagligt utsatt position när de ställdes inför maskiner de aldrig sett förut, med arbetskamrater vars språk de inte kunde förstå. Det uppstod motsättningar. Av svenskarna kunde balterna uppfattas som både lata och överdrivet flitiga sabotörer av ackorden. Nykomlingarna vägrade ansluta sig fackligt. Horgby pekar på deras lantliga bakgrund från småbrukar- och fiskarmiljöer. På flykt undan röda armén, för andra

gången sedan 1940, var de tämligen förutsägbart totalt ovilliga att ingå i någon organisation som kunde förstås som vänsterinriktad. Till dessa motsättningar lades sedan ömsesidiga provokationer. Svenskarna såg balterna som nazister. Dels stöddes denna misstanke av att flyktingarna började komma först 1944, på flykt undan ryssarna, och inte redan 1941, då tyskarna gick in i Baltikum. Dels tycktes naziststämpeln bekräftas av att balterna gjorde hitlerhälsning med uppsträckt arm. Själva hävdade de att de bara var ute efter att driva med svenskarna.

Utvisningskravet kom nerifrån fabriksgolvet, menar Horgby. Den fackliga ledningen gav röst åt opinionen. Men den försökte också dämpa kraven och det är centralt för Horgbys argumentation.

Främlingsfientlighet går att belägga långt tidigare, hävdar Horgby. Folklivsuppteckningar visar på negativa typifieringar av zigenare, tattare, ryssar och italiennare. Flera av Norrköpings textilbaroner råkade vara judar. Arbetarnas klassmässigt grundade fientlighet förstärktes med rasistisk stereotypisering. Detsamma gällde de från Tyskland inhyrda förmännen. Klassmotsättningar som gällde arbetstakt och fabriksdisciplin överlagrades med främlingsfientlighet.

Dom där är ingen rak berättelse om ett händelseförlopp, utan författaren har mer långtgående teoretiska ambitioner. Ett teorikapitel presenterar en rad begrepp inte bara från forskningen om arbetarkultur, utan också mentalitetshistoria och etnicitetsstudier. Främlingsfientligheten utgjorde en mentalitet, därmed avser förf. oartikulerade tankar och känslor av seg och trögföränderlig karaktär. I Horgbys analys ställs mentaliteten mot diskursen, ett tänkande som är mer artikulerat. Diskursen beskrivs som mer lättroblig än mentaliteten, vilket följer ur dess karaktär av att vara tydligt formulerad, ett resultat av samspelet mellan en ideologi och de skiftande omständigheter där politiken omsattes i praktiken. Källmaterialet utgörs av protokoll. Mentaliteten friläggs genom folklivsuppteckningar, bl.a. inter-

vjuer utförda i slutet av 1980-talet med pensionerade Norrköpingsarbetare.

Den socialdemokratiska främlingsdiskursen var påtagligt sammansatt och analysen av denna är den stora behållningen av boken. Främlingsdiskursen formulerades parallellt med en internationalistisk tradition med dubbla rötter. Arbetarrörelsen hade ett internationellt ursprung. Många hantverksarbetare hade också erfarenhet av att arbeta utomlands. Internationalismen utgjorde således ett motkraft mot den främlingsfientliga mentaliteten. Hjälp gavs till flyktingar och nödlidande i en rad sammanhang från sekelskiftet och framåt. Främlingsfientligheten i arbetarrörelsen framträdde före baltutlämningskravet som tydligast i en ovilja att släppa till arbetstillfällen på svenska arbetares bekostnad. Efter 1945 års krav på utvisningar var perioden fram till 1960, där undersökningen avslutas, fri från uttryck för främlingsfientlighet. Däremot menar Horgby att avoghet i form av mentalitet, känslor och oartikulerade tankar går att belägga bland arbetarna under hela perioden 1890–1960. Med hänvisning till intervjuerna från 1980-talet drar han slutsatsen att denna mentalitet hänför sig till en minoritet av arbetarna.

Som läsare begriper man alltför väl det uppblående hatet mot baltflyktingarna. Horgby försöker samtidigt som han förklarar främlingsfientligheten också upprätthålla en moralisk ton i framställningen. Det skär sig en aning, tycker jag. Först läggs spåret ut av ledtrådar till en insikt om hur de svenska arbetarna kan ha uppfattat balterna. Därefter klassas deras inställning som främlingsfientlig. Den större historiska kontexten runt dessa händelser har utelämnats ur framställningen. Överallt i Europa efter krigsslutet skedde repatriering (eller deportationer) av flyktingar och krigsfångar i enlighet med avtal som slutits mellan de allierade. Genom att skärma av Norrköping 1945 från det tragiska efterspelet efter kriget ute i Europa blir förståelsen av denna händelse påtagligt förvriden. Antingen kan man lägga huvudvikten vid en bestående främlingsfientlighet bland arbetarna, eller betona det situationella, hur krigsslutet präglades av uppgörelser och hämnd mot förlorarna överallt ute i Europa. Norrköpingsarbetarnas utvisningskrav blir i det senare fallet mindre av en avvikelser, mer något som följde förebilder som slagits fast av Churchill, Stalin och Per-Albin Hanssons samlingsregering. Om mentaliteten på det lokala planet

eller inflytandet från världshändelserna är viktigast är en öppen fråga. Horgby tycks veta hur det är och ger aldrig läsaren en chans att pröva tolkningen.

Främlingsfientlighetens centrum placeras Horgby på mentalitetens nivå. Han hittar den i samtida folklivsuppteckningar och som individuella nedslag i intervjuerna som gjordes tillbakablickande i slutet av 80-talet. De källkritiska problemen med detta förfaringsätt har inte försummats av förf. Men jag tycker att källkritiken här tenderar att skymma ett annat och större problem. Det är att främlingsfientligheten så entydigt pekats ut som en mentalitet. Den blir på så vis ett uttryck för det ursprungliga hos arbetarna. Rörelsens civiliserande och upplyftande roll överbetonas på ett betänkligt sätt. Arbetarklassen blir som en stor kropp där rörelsen står för det upphöjda och cerebrala, det nyanserade tänkandet medan den främlingsfientliga mentaliteten bubblar därnere i magen. Vad denna uppdelning täcker över är öppenhet och solidaritet som en spontan känsla, en nyfikenhet på främlingar och empati som något lika normalt inslag i arbetarkulturen som slutenheten och avogheten. Modellen leder till att en mängd belägg för spontan öppenhet passerar i texten – men samtidigt förnekas genom valet av begrepp. Fenomenen beskrivs men åberopas aldrig som falsifierande data av den teoretiska modellen, vilket Horgby uttryckligen säger vara syftet med undersökningen.

Analysens skevhet är alldeles uppenbart en följd av hur Horgby definierar begreppet främling. Få torde fatta det så odialektiskt som Horgby. Det får täcka enbart negativa reaktioner, avgränsningar och avståndstaganden. På så vis naturaliseras främlingsfientligheten. Vad ska det vara bra för? Julia Kristeva åberopas, trots att hon står för en mycket mer nyanserad syn. Hos Horgby är det främmande alltid ett hot, trots att intervjuerna med de gamla Norrköpingsarbetarna visar på en rad olika reaktioner på de baltiska flyktingarna. Definitionen av främlingsfientlighet är i mitt tycke också ibland alltför vid. En skylt på en fabrik som manade till vaksamhet mot utländska spioner ses som ett uttryck för främlingsfientlighet. Arbetarrörelsens uppslutning bakom försvaret tolkas på samma sätt. Begreppet främling blir hos Horgby märkligt abstrakt och kontextlöst. Det tycks inte spela någon roll hur den andre uppträder. Följdriktigt blir också för Horgby lärdomen av händelserna att assimilation är lösningen

på mötet med det främmande. Så kom det ju att gå i det här fallet: när balterna gått med i facket, gift sig med svenskar eller emigrerat vidare försvann problemen. Som rekommendation för hur flyktningproblematiken bara kan lösas på majoritetens villkor är detta djupt olyckligt. Att Horgby är väl förtrogen med den etnologiska forskningen om etnicitet gör dessa påståenden svåra att förstå.

Horgby utgår från att främlingsfientlighet måste komma ur osäkerhet. Främlingsfientlighet betingas av okunskap. Den hör hemma på låg nivå bland känslor och oartikulerade tankar. Men Horgby ger själv exempel på motsatsen i en av de fåtaliga utblickarna han gör mot andra samhällsklasser. Han tar upp akademiker- nas, och särskilt läkarnas, krav på att judiska kollegor inte skulle tillåtas invandra från Nazityskland. I de kretsarna var främlingsfientligheten inte bara oartikulerade tankar och diffusa känslor. Den kläddes i den politiska doktrinen ord och legitimerades av vetenskapen. Uppslaget att undersöka främlingsfientlighet utifrån diskurs och mentalitet är i sig intressant, men i mitt tycke har Horgby byggt in ett felslut. Tilltron till upplysning och debatt är för stor. Detsamma gäller oförmågan att begreppsliggöra vanliga människors spontana nyfikenhet på det främmande, att empati inte tvunget måste fostras fram.

Magnus Mörck, Göteborg

Tycke och smak. Sju etnologer om estetik. Renée Valeri och Ingrid Nordström (red.). Carlsson Bokförlag, Stockholm 1996. 175 s., ill. ISBN 91-7203-138-7.

De gustibus et coloribus non disputandum est. Om smak och färger ska man inte diskutera menade de medeltida skolastikerna som sägs ha myntat talesättet. Innebörden är att logiskt kan man resonera om och analysera allt utom smak och färger. I de fallen tänker och handlar var och en fritt. Ingen annan ska diktera eller kommentera vilka val jag får eller bör göra och faktiskt gör.

Diskutera estetiskt omdöme, det som tycks vackert och attraherar de fem sinnen är emellertid vad sju etnologer gör i boken *Tycke och smak*. Denna samling

av tankeväckande essäer har satt smaken i ett etnologiskt forskningssammanhang.

Etnologer uppfattas många gånger som experter på nästan allt och konsulteras i de mest varierande frågor av media, amatörforskare och vanligt folk. Det finns väl knappt någon vrå i människors vardag som inte etnologer har spanat i och flödande berättat om. Föreställningen om etnologers särskilda kunskaper på livets alla områden smickrar på ett angenämt sätt. De svarar villigt på frågor om falu rödfärg, stugknutar, påsk seder, vigselritualer, färg på begravningsslipsen, födelse, svenskhet, invandrare, ungdomsmode, manlig fåfänga, ja, nära nog vad som helst.

En roll som etnologer vanligen värjer sig mot är smakdomarens. Tvärtom, de är angelägna om att understryka sin neutrala och objektiva hållning och en vetenskaplig distans till forskningsobjekten. De undviker att avge värderande omdömen eller styra andras val. Det kan synas som en diskussion av etnologers faktiska makt även över tycke och smak är ett alldeles för delikat ämne att ta upp.

Det centrala i den nu publicerade samlingsvolymen är emellertid just smak och tycke som uttryck för estetik. Artiklarna har vuxit fram ur diskussioner och ett symposium kring temat Vardagens estetik, i regi av forskare vid Etnologiska institutionen i Lund. Betoningen av begreppet estetik visar var tyngdpunkten ligger eller snarare hur, i en historisk process, ordet smak upphörde att beskriva en konkret sinnlig upplevelse på tungan och i stället blev en böjlig metafor för estetiska preferenser, ett omdöme om det sköna och en manifestation av en livsstil.

I inledningsartikeln resonerar Renée Valeri mer allmänt om smak och estetik. Hon gör en tillbakablick som visar begreppens förändrade innebörder samt stegvisa inträde i ämnet etnologi. Likaså redovisas inflytandet från auktoriteten Pierre Bourdieu och hans stora verk om smakomdömet, *La distinction* (1979). Huvudledtrådar är följdriktigt smakomdömen och urvalsprinciper med tillägget kreativitet. Kreativitet uppfattar jag emellertid vara av annan dignitet och klass än de två första och den för tanken mer till begreppet skapande eller "görande" som det ofta heter i boken.

I sinnenas hierarki befann sig synen högst, därefter kom hörsel, känsel, lukt och längst ner smak. Dessa sinnliga centra kunde smekas, retas, väckas, störas eller